

מסמבל עד גילגיל

פרשת הנדודים של עצורי אצ"ל ולח"י במחנות מעצר בריטיים באפריקה

מבוא

משלהי אוקטובר 1944 עד ראשית יולי 1948 שהו במעצר בריטי באפריקה כמה מאות מאנשי המחתרות של אצ"ל ולח"י שגורשו מארץ-ישראל על-ידי שלטונות המנדט.¹ מעצרים היה מלווה בנדודים ממחנה אחד למשנהו ברחבי היבשת – תופעה מתמיהה כשלעצמה וטעונה הסבר. כבר ב־25 בינואר 1945, זמן קצר לאחר הגיעם למקום מעצרים הראשון בסמבל (Sembel), בעיבורי אסמארה שבאריתריאה, הועברו העצורים לקרתגו (Carthage) בלב המדבר הסודאני, 150 ק"מ דרומית-מערבית לפורט סודאן. כעבור 9 חודשים, ב־10 באוקטובר, הוחזרו לסמבל, אך פונו משם ב־2 במאריס 1947 והועברו לגילגיל (Gilgil) – 120 ק"מ צפונית לניירובי. שם שהו עד להשבתם ארצה.

מדוע מצאו הבריטים לנכון לטלטל את העצורים? מדוע לא הסתפקו בגירוש ובמעצר הממושך – עונשים שהם כשלעצמם חמורים ביותר, בגין אופיים המינהלי שאיננו מבוסס על הליך שיפוטי פלילי, ובשל הסבל הפיזי והנפשי הכרוך בהם? כלום היו הנדודים תוצאה של מדיניות בריטית מחושבת, שנועדה להגביר את יעילות הגירוש מבחינת גורמי ההרתעה וההפחדה הגלומים בו, או שהיו כורח הנסיבות שנכפו על הבריטים ולא נחזו מראש?

שאלות אלו העסיקו מטבע הדברים גם את העצורים, אולם נסיונם להבין את פשר נדודיהם נעשה על דרך ההשערה, וזו הולכיכה בעיקר אל הבריחות

1. בסך-הכל גורשו לאפריקה 439 עצורי אצ"ל ולח"י ב־11 משלוחים, בפרקי זמן שונים, בין 19 באוקטובר 1944 ל־12 במאי 1947. על הפרשה בכלל נכתב עד כה מההיבט היהודי: ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, תל-אביב 1973 (להלן: ניב, ד), עמ' 72–77, 193–206; ה' ניב, תל-אביב 1976, עמ' 302–320; ה' ניב, תל-אביב 1980, עמ' 154–163. כן נכתבו ספרי זכרונות של הגולים, וראויה לציון אסופה שנכתבה במהלך הגלות: ד' ניב וד' סיון (עורכים), מסמבל עד גילגיל, תל-אביב 1980 (להלן: מסמבל עד גילגיל). על השבת הגולים ארצה מההיבט הבריטי ראה שולמית אליאש, "השבת גולי קניה לארץ-ישראל בהיבט בריטי", קתדרה, 54 (דצמבר 1989), עמ' 125–154.

מהמחנה. לדעתם, נועדו הטלטולים בעיקר לפגוע באפשרות שהעצורים יכירו את סביבתם החיצונית, שבלעדיה לא תיתכן בריחה, או לקטוע באיבן תוכניות מילוט, כמו כריית מנהרות, הכרוכות במבצעים קשים ומתמשכים. גם המקומות שאליהם טולטלו העצורים נראו בטוחים יותר מקודמיהם מבחינת הקושי לברוח. העצורים ניסו לכרוך את הנדודים אף במטרה בריטית שעניינה הגברת כוח ההרתעה וההפחדה שבגירוש.²

המסמכים הבריטיים מאשרים במידת-מה הסבר זה, אך מצביעים בראש וראשונה על גורם אחר, היינו הקשיים בהם נתקלו הבריטים, שבחלקם נצפו על-ידיהם מלכתחילה, בהחזקת העצורים בטריטוריות האפריקניות. קשיים אלה היו כרוכים בדימוי הסטרייטס המסוכן והאלים של אנשי המחנות, שנוצר אצל הבריטים במרוצת שנות המאבק המחתרתי המזוין. הגם שדימוי זה היה מופרז ולא תמיד מעוגן במציאות, הוא עורר חששות ופחדים רציניים מפני העצורים, ואלה השפיעו על קביעת המדיניות כלפיהם הלכה למעשה. עם זאת, בירורה של מדיניות זו במאמרו עשוי להוליך אותנו, בין היתר, לאחת מן האמיתות שאין עליהן עוררין, היינו כי הרהורי לבם של בני האדם חשובים לעתים יותר מן העובדות האובייקטיביות.

אריתריאה כמקום מעצר זמני

כבר בראשית אוקטובר 1944, כאשר חיפשו הבריטים מקום לכליאת המגורשים, הציע המפקד העליון של הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, הגנרל פג'ט (Ber-nard Paget), לשקול את כליאתם בקירנאיקה או באריתריאה – קולוניות איטלקיות לשעבר, שנכבשו על-ידי בריטניה בתקופת המלחמה והיו נתונות בעת ההיא לפיקוחו. אולם הוא סייג את הצעתו למעצר זמני באחד משטחים אלה, עד שמשדד המושבות ימצא מקום כליאה קבוע בטריטוריה שבשליטה בריטית במזרח אפריקה או במקום אחר. פג'ט התכוון לזרז את הגירוש, בהיותו שותף להערכת קובעי המדיניות הבריטית, כי ענישה זו הכרחית מטעמי בטחון. הסיכון הרב שהיה כרוך בהמשך החזקת העצורים בארץ-ישראל, נבע מהסבירות הגבוהה לחילוצם מהכלא על-ידי חבריהם למחתרת המהלכים חופשי. מסיבה זו היה פג'ט מוכן גם להעמיס על מפקדת הכוחות את האחריות לאחזקת העצורים במקום הגירוש.³

במברקו למשרד המלחמה בשלהי נובמבר – כחודש לאחר בואם של ראשוני

2. לפי עדויות שגביתי: יהודה בורוכוב, מעצורי האצ"ל, 11.2.89 (להלן: עדות בורוכוב); שלמה בן-שלמה, מעצורי הלח"י, 22.3.89 (להלן: עדות בן-שלמה); שלמה לב-עמי וחגי לב, מעצורי האצ"ל, 25.1.90 (להלן: עדות לב-עמי ולב).
3. תזכיר שר המושבות אוליבר סטנלי (Oliver Stanley), כיהן בתפקיד מנובמבר 1942 עד יולי 1945) לקבינט, 7.10.44, PRO, Cab 56/66.

הגולים לאריתריאה – דרש פג'ט את פיננים המידי משם. הוא נימק זאת בסיבות פוליטיות שהיו קשורות בתנאי הבטחון הפנימיים ששררו באריתריאה.⁴ אין ספק כי פג'ט התכוון לכוחות אופוזיציוניים למינהל הצבאי הבריטי באריתריאה, שהתמקדו סביב המפלגה היוניוניסטית, שגברו בטריטוריה על רקע מעמדה הפוליטי הבלתי ברור. שכן המינהל הצבאי בה היה זמני, ונועד להסתיים לכשיוכרע גורלה בוועידת השלום בתום המלחמה.⁵

עוינות האוכלוסיה המקומית כלפי המינהל הצבאי הבריטי הטילה עליו מעמסה בטחונית כבדה. אין מנוס מההשערה כי בשל כך גברו חששותיו מפני קשיים העלולים להתעורר בגין החזקת העצורים באריתריאה, שנחשבה כשלעצמה לנטל קשה מנושא. הדעת נותנת כי גם עתידה הפוליטי המעורפל של קירנאיקה, שעמד להיקבע בתום המלחמה, והמתיחות הפוליטית שנלוותה למצב זה מטבע הדברים, הובילו את פג'ט מלכתחילה להציע רק מעצר זמני של העצורים בקירנאיקה.

הסברים אלה עדיין מותירים את השאלה: מדוע העדיף פג'ט לשלוח את העצורים לאריתריאה, ולו למעצר זמני? ייתכן שהסיבה היתה טכנית לחלוטין – זמינותו של מחנה מעצר באריתריאה. אבל אפשר שההעדפה היתה בבחינת הרע במיעוטו, בהתחשב בריחוקה הרב יותר של אריתריאה מארץ־ישראל והקושי לברוח ממנה, לעומת הסיכוי לבריחות שמאפשרים חופיה של קירנאיקה. כמו כן ייתכן כי בהעדפת אריתריאה ניתן משקל לחשיבותה האסטרטגית של קירנאיקה, שהיתה רבה לאין ערוך מזו של אריתריאה. קירנאיקה אמורה היתה להבטיח לבריטים את מעמדם במזרח הים התיכון, במיוחד לאור הגברת האיום על נוכחותם הצבאית במצרים. מעצר של "טרוריסטים" ציונים בקירנאיקה, שהיתה מרכזו ומבצרו של מסדר כת הסנוסים, עשוי היה לפגוע ברקמת היחסים המיוחדת שנרקמה בין הבריטים לבין הערבים בני כת זו,⁶ ובסופו של דבר לחבל באינטרסים האסטרטגיים הבריטיים. השערה נוספת ואחרונה מקופלת בקהילה

4. מברק פג'ט למשרד המלחמה, 20.11.44, PRO FO 371 40146 E7525.

5. המפלגה היוניוניסטית שחתרה לסיפוח אריתריאה לאתיופיה נוסדה ב־1942 ונתמכה על־ידי הנוצרים הקופטים – קבוצת הרוב באוכלוסיית אריתריאה. המפלגה שאבה את השראתה מאתיופיה. זו שאפה לספח אליה את אריתריאה, שהיתה בעבר הרחוק (עד לכיבושה על־ידי האיטלקים ב־1885) חלק ממנה. במפלגה טופחה גישה אנטי־בריטית, משום שהבריטים לא היו תמימי דעים עם פתרון הסיפוח, ואף נחשדו על־ידי היוניוניסטים בתמיכה ביריביהם מן התנועה הבדלנית, שחתרו לעצמאות אריתריאה בחסות הבריטים.

ביתר הרחבה ראה G.K. Trevaskis, *Eritrea – a Colony in Transition 1941–1952* pp. 46–76 (להלן: טרוואסקיס, אריתריאה) Oxford 1960.

6. R. Louis, *The British Empire in the Middle East 1945–1951*, Oxford 1984 pp. 265–269 (להלן: לואיס, האימפריה הבריטית).

היהודית העתיקה והמושרשת של לוב.⁷ אפשר שקהילה זו בת כ-30,000 נפש הובאה בחשבון כגורם עזר פוטנציאלי לעצורים בבריחותיהם, ומנעה את גירושם לקירנאיקה. אומנם גם באסמארה, אשר בקירבתה שוכנו העצורים, וגם באדיס-אבבה הסמוכה, נתקיימו קהילות יהודיות, אך הן היו דלות במספרן. יתרה מזאת, רק בקיץ 1946 גילו הבריטים לתדהמתם את הסיוע שהושיטו יהודי המקום לכורחים⁸ – אפשרות שכלל לא עלתה על דעתם.

העברת העצורים לקרתגו

ההתניה של כליאת העצורים באריתריאה בפנינים המהיר משם גרמה לכך, שכבר בעת הגירוש של 251 העצורים הראשונים לאריתריאה, כ-19 באוקטובר 1944, חיפש משרד המושבות מקום כליאה קבוע. ועידת מושלי מזרח אפריקה שנועדה אותה עת נעתרה לבקשת משרד המושבות לכלוא את העצורים בקניה, אולם ביקשה להמשיך ולהחזיקם באריתריאה 6 חודשים נוספים, עד שיוכשר מחנה מעצר עבורם. אולם, הואיל ודעתה של מפקדת הכוחות לא היתה נוחה מבקשה זו, היא הציעה למשרד המלחמה להעביר את העצורים למחנה מעצר בקרתגו שבסודאן, והטעימה שיכולת הקליטה של קרתגו, עד 1000 עצורים, היא יתרון חשוב, שיאפשר קליטת מגורשים נוספים מארץ-ישראל.⁹

משרד המלחמה הטיל את ההכרעה בעניין על משרדי המושבות והחוץ (משרד החוץ היה הגוף האחראי על סודאן).¹⁰ משרד המושבות בירך על ההצעה, בעיקר משום שהחזקת העצורים בקניה היתה, לדעתו, רצופה קשיים לרוב.¹¹ יש להניח שהכוונה היא לקשיים הכרוכים בהחזקת עצורי המחותרת, ששמם הלך לפנייהם כטרוריסטים רצחניים. גם משרד החוץ נטה להצעה, אולם ביקש תחילה לברר את עמדת מושל סודאן, סר יוברט האדלסטון (Hubert Haddleston), שלא גילה התלהבות יתרה. כנראה שיש לתלות את עמדתו זו לא רק במטרד שהיה בהצעה, אלא גם בעיתויה – סמוך לרצח הלורד מוין ב-6 בנובמבר 1944 על-ידי

7. כך כונתה כל הטריטוריה שנחלקה לשלושה מחוזות: טריפוליטניה במערב וקירנאיקה במזרח – נתונים תחת שלטון כיבוש בריטי, ופואן בדרום-מערב נתון תחת שלטון כיבוש צרפתי.

8. על הגילוי הבריטי בנוגע לסיוע של יהודי המקום לעצורים ראה תזכיר מפקדת הכוחות הבריטיים במזרח התיכון למשרדי הממשלה הבריטיים, 20.9.46, PRO FO 371 52650 E9565.

9. מברק מפקדת הכוחות למשרד המלחמה, 20.11.44, PRO FO 371 40146 E7525.

10. מברק דרו (Drew), משרד המלחמה, לבקסטר (M. Baxter), ראש מחלקת המזרח במשרד החוץ, P.M. Holt & M.W. Daly, *The History*; PRO FO 371 40146 E 7219, 22.11.44, of the Sudan, Colorado 1979, p. 120.

11. מברק רולסטון (Rolleston), משרד המושבות, לדרו, משרד המלחמה, 26.11.44, PRO FO 371 40146 E7219.

שני אנשי לח"י בקהיר. אולם כיוון שהחזקת המחנה בסודאן הוצגה על-ידי משרד החוץ ומפקדת הכוחות במזרח התיכון כצורך הכרחי ודחוף המתבקש ממצב החירום של ימי המלחמה, אנוס היה המושל לתת את הסכמתו כבר בראשית דצמבר.¹²

משרד החוץ גם ביקש לתהות על עמדת מצרים בנידון, באמצעות שגריר בריטניה שם הלורד קילרן (Killearn). קילרן, מאחרוני האימפריאליסטים, ולהוט בכל מאודו לשמור על השפעת בריטניה במצרים, רצה למנוע את הבאת העצורים לסודאן. בהעריכו את רגישותה הגוברת של מצרים לפיגועים מצד אנשי המחותרות לאחר רצח מוין, הוא חשש שההעברה תתפרש על-ידי המצרים כפגיעה בבטחונם. אולם קילרן יכול רק להביע את דעתו, מה גם שהמעצר בסודאן הוצג אף בפניו כצעד חירום. ואכן, הדבר היחידי שנותר לו לעשות היה לוודא אצל פג'ט אם סידורי הבטחון בקרתגו נאותים דיים למנוע את בריחת העצורים. תשובת פג'ט הטעימה, כי אין כל הסתברות לבריחה מקרתגו בגלל סידורי שמירה שהותקנו שם, ונועדה מן הסתם גם להרגיע, אך היא לא היתה נטולת יסוד.¹³

בקרתגו אכן הוכנסו סידורי שמירה מעולים: סורגים מוצקים בחלונות ובדלתות, רשת תיל סבוכה מתחת לגג, גדרות תיל ומגדלי שמירה. אף מיקומו הנידח של המחנה בלב המדבר היה משום ערובה בטחונית. במדבר כמעט לא היו אמצעי חילוף תחבורתיים. הרכבת היתה עוברת בקרבת קרתגו רק פעמיים בשבוע, והיעדר אוכלוסיה לבנה בסודאן מנע אפשרות "להיבלע" בין נוסעי הרכבת ולברוח מהמחנה בדרך זו או בכל דרך אחרת.¹⁴

ב-25 בינואר 1945 פונו העצורים מסמבל והוסעו כבולים במכוניות משא לנמל מסאווה. משם הפליגו צפונה לפורט סודאן באוניה האיטלקית "טריופוליטניה" (שהותקנה לשימוש של הצבא הבריטי). מפורט סודאן הוסעו כבולים ברכבת לקרתגו.¹⁵

הפינוי מסמבל לא בא על העצורים בהפתעה. שמועות על העברתם מסמבל, שמקורן בהדלפות באקראי מהממונים עליהם, החלו להתפשט במחנה מאז אמצע ינואר. מטבע הדברים התלוו לשמועות אלה חששות מפני הבאות, אך גם תקווה כי יחזרו ארצה או כי תנאי המעצר ישופרו במקום החדש. כבר בעת הפלגתם

12. ראה מכתב המזכיר המשפטי של הממשל הסודאני קריד (T.P. Creed) למפקדת הכוחות הבריטיים בסודאן, 23.7.45, PRO FO 371 45397 E6299; מברק המושל לשגרירות הבריטית בקהיר, 11.12.44, PRO FO 371 45397 E192.

13. מכתב קילרן לפג'ט, 13.12.44; מברק פג'ט לקילרן, 20.12.44, PRO FO 371 45397 E192.

14. "מרידור, ארוכה הדרך לחירות, ירושלים 1958 (להלן: מרידור, ארוכה הדרך), עמ' 117-115.

15. מסמבל עד גילגיל, עמ' 42-54.

הצליחו העצורים להציל בתחבולות מפי אנשי השירותים באוניה, כי יעדם הוא פורט סודאן. המדבר בו נסעה הרכבת הגביר את חרדתם, וזו הפכה עד מהרה לאכזבה ותסכול קשים. בהגיעם לקתרגו מצאו עזובה ולכלוך, מחסור במים (שהובאו בצמצום ממרחק של עשרות קילומטרים) ותנאי סניטציה בלתי נסבלים.¹⁶

לא ייפלא כלל שהמחנה תואר על-ידי כמה מעצוריו כגהינום בהשוואה לסמבל, לא רק בשל תנאי האקלים (אקלימה המדברי של קרתגו לעומת האקלים הנוח של סמבל השוכנת על רמה וממוצע הטמפרטורה השנתי שלה הוא 17.5°), אלא בגין מכלול התנאים בקרתגו, שהיו גרועים לאין ערוך מאלה שבסמבל, במיוחד מאז מחצית דצמבר 1944.¹⁷ במועד זה, הודות למאבק עקבי שניהלו העצורים ברשויות סמבל, חל שיפור עצום במצבם הפיזי והנפשי בהשוואה למצבם העגום בחודשים הראשונים לגלותם.

ראוי לציין כי בשל תקשורת לקויה בין הארץ לסמבל לא ידע היישוב בארץ על שיפור התנאים במחנה. בינואר 1945 היה היישוב נתון עדיין תחת רושם המכתבים המזעזעים על תנאי המצוקה בסמבל, שהגיעו באיחור משם ועוררו את היישוב למחאה.¹⁸ בנסיבות אלה הרשתה לעצמה ממשלת ארץ-ישראל לציין, בהודעה שפרסמה ב־29 בינואר על העברת העצורים מסמבל, כי תנאי מגורים מצוינים שוררים בקרתגו.¹⁹ ההודעה המטעה השיגה את יעדה והצליחה, למרבה המבוכה, להוליך שולל לזמן-מה את החוגים מקורבים לעצורים, אשר פירשו את ההודעה כפשוטה.²⁰

16. שם, עמ' 54–57: "חיי העצורים העבריים במחנות רכוז בגולה..." נובמבר 1946 (להלן: חיי העצורים), עמ' 12–13, ארכיון ז'בוטינסקי (להלן: א"ז), כ1/15. תעודה אנונימית זו נכתבה על-ידי אליהו לנקין, מצמרת האצ"ל במחנה.
17. עד דצמבר 1944 סבלו העצורים ממחסור כבד בפריטי לבוש וחפצים אלמנטריים, שנבע מעיכוב בהעברת חפציהם בשל סחבת במגנוני הצבא והמשרה. כן הוטלו עליהם הגבלות דואר ונאסרה קבלת עיתונים. הבעיות נפתרו בחלקן עם ביטול הגבלות הדואר ב־12 בדצמבר והבאת החפצים ב־20 בו. ראה מסמבל עד גילגיל, עמ' 27–29. כמו כן ראה י' ויניצקי, מאתיים חמישים ואחד, תל-אביב תשי"א (להלן: מאתיים חמישים ואחד), עמ' 204.
18. ראה ביטויי מחאה מעל דפי העיתונות ("גורל גולי אריתריאה", המשקיף, 9.1.45; "העצורים שהוגלו לאריתריאה", דבר, 17.1.45; "סבלות גולי אריתריאה", הבוקר, 22.1.45) והמגעים עם הממשלה – דוגמת מגעי שרתוק עם המזכיר הראשי שאו (J.V. Shaw) ועם מפקח המשטרה, עליהם דיווח בישיבת הנהלת הסוכנות, 7.1.45, ראה פרוטוקול הישיבה, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ).
19. ראה ההודעה, *Palestine Post*, 30.1.45.
20. "סודאן", המשקיף, 30.1.45.

העצורים שבים לסמבל

כעבור חודשים ספורים התעוררה שוב בעיית מקום מעצרם הקבוע. ככל שנקף הזמן התברר כי הסתייגות מושל סודאן והשגריר הבריטי בקהיר מהחזקת המחנה בסודאן לא חדלה. נהפוך הוא, היא אף קיבלה תאוצה מחודשת. תחילה תרם לכך, כנראה, משפטם של אליהו בית-צורי ואליהו חכים – שני המתנקשים בחיי הלורד מוין – והתהודה שלו זכה במצרים: ב־10 בינואר נפתח משפטם בקהיר, ב־18 בו נגזר דינם לתליה, וב־23 במארס הועלו לגרדום.

יש להניח כי גם ההתרחשויות בתוככי המחנה, היינו בריחת 3 עצורים ב־15 במארס, ומאבק העצורים להטבת תנאיהם הירודים עד כדי ניתוק מגע עם רשויות המחנה בחודשים יוני-אוגוסט, אוששו את התדמית הטורדנית והאימתנית שהיתה לעצורים זה מכבר בעיני שלטונות סודאן.²¹ שעת הכושר נקרתה לאחר תום מלחמה באירופה, ביולי 1945, כשנתברר לשלטונות סודאן כי ניתן להסתייע בעילה לגאולית כדי להיפטר מהעצורים.

כבר בעת ההעברה לסודאן הוטל ספק בדבר הבסיס החוקי להחזקת העצורים בסודאן.²² אולם כל עוד נמשכה המלחמה דחק מצב החירום את הנימוקים הלגאליסטיים. משבוטל מצב החירום נראה היה כי ניתן להישען על נימוקים אלה כדי להביא לפינוי העצורים מסודאן.²³

יש יסוד להנחה ששאלת החוקיות קיבלה משנה תוקף גם בעקבות פנייתו של עורך-הדין מכס וליגמן למוזכיר הראשי לממשלת ארץ-ישראל ב־28 ביוני 1945, שבה הבהיר כי ככוונתו לערער על חוקיות המעצר באפריקה של אריה בן-אליעזר, מצמרת עצורי האצ"ל במחנה, בפני הערכאות המשפטיות המתאימות.²⁴ כך או כך, שאלה זו נדונה על-ידי מפקדת הכוחות במזרח התיכון והמחלקה המשפטית של הממשל הסודאני במהלך יולי 1945. בדיון זה הובהר ההבדל שבין אריתריאה וסודאן מבחינת חוקיות המעצר של המגורשים: חוקיות המעצר באריתריאה היתה מעוגנת בפקודת מעצר שהוצאה על-ידי המינהל הצבאי באריתריאה באוקטובר 1944, ואילו החוקת העצורים בסודאן היתה משוללת בסיס חוקי. פקודת המעצר באריתריאה הוצאה מכוח תקנה B18 של תקנות ההגנה של הממלכה המאוחדת – היינו תקנה המאפשרת מעצר מינהלי ללא משפט מטעמי חירום, וכן מכוח חוקי ההגנה המנדטוריים המבטיחים את המשך מעצר המגורשים מארץ-ישראל בטריטוריה כלשהי השייכת לממלכה המאוחדת,

21. על ההתרחשויות במחנה ראה מסמבל עד גילגיל, עמ' 57-58; מאתיים חמישים ואחד, עמ' 253-261.

22. תרשומת לתיק של ראש המחלקה המצרית במשרד החוץ, 12.9.45, PRO FO 371 45397 E6667.

23. מכתב של האדלטון לקילרו, 23.7.47, PRO FO 371 45397 E6299.

24. על הפניה ראה מכתב וליגמן למוזכיר הראשי, 28.6.45, א"ז, 26/3/13ח.

על-ידי הסמכת הנציב העליון להגיע להסדר המעצר עם שלטונות הטריטוריה.²⁵ למעשה גם בסודאן היתה פקודת הגנה משנת 1940, שחפפה את תקנה 18B, על פיה ניתן היה לעצור אדם, שבהיותו מהלך חופשי עלול לפגוע בבטחון סודאן. אולם בסודאן לא הופעלה כל פקודת מעצר מכוח פקודה זו בנוגע לעצורים. יתר על כן, לפי פרשנותו של המזכיר הלגאלי של ממשלת סודאן, לא ניתן היה להישען כלל על פקודת ההגנה הנ"ל, באשר העצורים לא שהו בסודאן אי-פעם בתנאי חופש, כפי שהתבקש מלשון הפקודה.

כדי לפתור את התסבוכת הלגאלית, שקלו מפקדת הכוחות במזרח התיכון והמזכיר הלגאלי של הממשל בסודאן מספר אפשרויות. הראשונה, לנהוג בסודאן כפי שנהגו באריתריאה, לאמור: הנציב העליון יפעל בתוקף חוקי ההגנה המנדטוריים ויגיע להסדר עם שלטונות סודאן שיעצרו את העצורים בתחומם. אפשרות זו נדחתה בטענה, שסודאן כקונדומיניון אינה שייכת בלעדית לממלכה המאוחדת, והפעלת סמכות הנציב העליון בנוגע אליה הינה חריגה מסמכות (UI-tara Vires). אפשרות שניה היתה לשחרר את העצורים ולעוצרם מחדש בסודאן. אפשרות זו לא היתה נוחה לשלטונות סודאן, שהרי בסופו של דבר רצונם האמיתי היה להיפטר מהעצורים. היא גם נראתה מפקפקת מבחינה מעשית. והיתה גם אפשרות שלישית, שלא היתה מקובלת על מפקדת הכוחות, אך הועדפה על-ידי שלטונות סודאן, היינו לפנות את העצורים בסודאן ולהעבירם לטריטוריה הנמצאת בשליטה בלעדית של הממלכה המאוחדת.²⁶

מושל סודאן גייס את עזרת השגריר הבריטי במצרים כדי שישכנע את פג'ט בצורך לפנות את העצורים מסודאן.²⁷ בשיחה שקיים השגריר עם פג'ט לפני 2 בספטמבר 1945 דחה פג'ט, מסיבות בטחוניות, את הצעת השגריר, להרשות את החזרת העצורים לארץ-ישראל. הוא גם דחה את ההצעה להעבירם לטריטוריה הנתונה לכיבוש בריטי ומצויה באחריותו, היינו לאחת הקולוניות האפריקניות האיטלקיות לשעבר. שכן ההעברה עלולה למקד תשומת לב בלתי רצויה בעצורים, ולעורר פעילות מחודשת להשבתם ארצה.²⁸ אולם פג'ט הטעים סיבה נוספת. זו ערערה על עצם האפשרות להחזיק עצורים מסוגם בטריטוריית אויב כבושה, הואיל ובה ניתן להחזיק במעצר רק אנשים

25. ראה תיקון לתקנה 15 של תקנות ההגנה מ-1936 ותוספת לתקנה 17 מתקנות ההגנה של 1939, שאושרו ב-12.10.44, העיתון הרשמי של א"י, תוספת מס' 2, 19.10.44, עמ' 839-840.

26. תזכיר מפקדת הכוחות במזרח התיכון למפקדת הכוחות הבריטיים בסודאן, 7.7.45; מכתב מהמזכיר הלגאלי בממשל הסודאני למפקדת הכוחות הבריטיים בסודאן, 23.7.45, PRO FO 371 45397 E6299

27. מכתב האדלסטון לקילרן, 23.7.45, שם.

28. על תוכן השיחה ראה מכתב השגרירות בקהיר לשר החוץ בוויין, 2.9.45, PRO FO 371 45397 E6667

שלפי הגדרתם המשפטית הם שבויי מלחמה, ולא detainees – עצורים במעצר מינהלי ללא משפט מסיבות בטחוניות.²⁹ מתברר כי סיבה זו נטענה לתפארת המליצה וללא יסוד רציני. ההוראות המתייחסות לשטחים המוחזקים על-ידי צבא מדינה אחרת נתנסחו בעקבות מלחמת העולם השנייה באמנת ז'נווה מ-1949. עד אז היה תחום זה פרוץ לכל טיעון משפטי.³⁰ באופן זה יכול היה פג'ט לקשור מין בשאינו מינו, כשרוממות המשפט הבינלאומי בפיו. זאת ועוד, נימוק לגאליסטי זה איפשר לפג'ט להשיב, כביכול, באותה מטבע לגאליסטית שבה השתמשו רשויות סודאן בדרישתם לפינוי המחנה. דברים אלה עשויים להסביר את התמיהה המתעוררת לנוכח היעדרה של הסיבה עיקרית מנימוקי פג'ט, היינו מצבה הפוליטי של אריתריאה, שבעטיו פונו העצורים משם, ושהיה עדיין שריד וקיים.

לאכזבת מושל סודאן וקילרן דבק פג'ט בעמדתו, כי יש להשאיר את העצורים לפי שעה בסודאן חרף היעדרו של בסיס חוקי למעצרו. אולם במשרד החוץ הבריטי נשבו רוחות אחרות. הרולד בילי (Harold Beeley), יועצו הקרוב של בווינ לענייני ארץ-ישראל, הסכים עם פג'ט, כי אין להחזיר את העצורים לארץ-ישראל, ואין להעבירם לטריטוריית אויב כבושה. אבל הוא חלק עליו בנוגע להשארתם בסודאן, כנראה מתוך חששות לתגובת המצרים, אם יגונב לאוזנם דבר הלגאליות המפוקפקת של המעצר בסודאן. בילי גרס כי את הפתרון יש לחפש במשרד המושבות, אשר צריך לדאוג להעברת העצורים לשטח קולוניאלי אחר, כמו קניה או איי סיישל.³¹ בכך נתמך גם על-ידי ראש המחלקה המצרית במשרד החוץ, למרות שהאחרון הכיר בהתנגדות העזה השוררת, למשל במזרח אפריקה, נגד כליאת עצורים כה מסוכנים.³²

למרבה הפלא פונו העצורים מקרתגו ב-10 באוקטובר 1945 והוחזרו לסמבל על פי הוראת פג'ט, אשר זה לא מכבר התנגד לפינוים.³³ דומה כי השינוי התמוה שחל בעמדת פג'ט נבע מחוסר ברירה. ככלות הכול, משרד החוץ צידד בתקיפות בפינוי המחנה מסודאן, ומשרד המושבות לא הציע מקום כליאה חלופי.

בראשית אוקטובר 1944 – כאשר הוצעו יעדי גירוש חלופיים – גילה משרד המושבות התנגדות לכליאת העצורים בקפריסין.³⁴ יש להניח כי קירבת קפריסין לארץ והסבירות לכריחה דרך חופיה הרתיעה את משרד המושבות. יש גם מקום

29. שם, שם.

30. תודחי לפרופ' יורם דינשטיין על הבהרת סוגיה זו.

31. תרשומת לתיק של בילי, 9.9.45, PRO FO 371 45397 E6667.

32. תרשומת לתיק של ראש המחלקה המצרית, 10.9.45, שם.

33. מברק הנציב העליון גורט (Gort), כיהן בתפקיד מאוקטובר 1944 עד נובמבר 1945) לשר המושבות הול (George Henry Hall), כיהן בתפקיד מיולי 1945 עד אוקטובר 1946),

PRO FO 371 45397 E8137, 18.10.45

34. מברק משרד המלחמה לפג'ט, 8.10.44, PRO FO 371 4127 E6160.

לשער כי התחדשות התסיסה הלאומית באוגוסט 1944 בקרב היוונים באי למען "אנוסיס" – התנועה לאיחוד עם יוון – נשקלה אף היא. בגלל יתרונותיה האסטרטגיים והכלכליים של קפריסין תמך המשרד, בגיבוי ראשי המטות, בדיכוי התסיסה היוונית.³⁵ על רקע זה נראה מעצר אנשי אצ'ל ולח"י באי מעשה לא נכון בעיני משרד המושבות ובעיני מושל האי. לפג'ט, שעמד תחת כורח הפינני מסודאן, לא נותרה ברירה אלא להחזיר את העצורים לאריתריאה.³⁶ טריטוריה זו היתה בתחום אחריותו ובה היה מחנה כליאה מוכן. היא הועדה שוב על פני קירנאיקה, כמו בעת הגירוש הראשון, וכנראה מאותם טעמים. פרעות הדמים ביהודי טריפוליטניה (אף כי לא ביהודי קירנאיקה) על-ידי המון ערבי מוסת, שפרצו לפתע בין 5 ל-8 בנובמבר 1945, הצדיקו בדיעבד העדפה זו.³⁷ השערה נוספת היא כי ההעברה לאריתריאה נתפסה שוב כארעית, דבר שהקל על פג'ט להעביר את העצורים לטריטוריה זו.

הפינני מסודאן לא הפתיע את העצורים. מאז 8 בספטמבר התרוצצו שמועות במחנה על העברתם הצפויה. הדי הדיונים בסוגיית פינני המחנה מסודאן בקרב הגורמים הבריטיים הנוגעים בדבר טפטפו, מן הסתם, לשלטונות המחנה, ומהם דלפו לעצורים. מטבע הדברים עוררו השמועות נחושים ומשאלות לב, כי אולי חוזרים ארצה. אולם אלה נתבדו עד מהרה, כאשר נתברר לעצורים כי שבים לסמבל. בבוקר ה-9 באוקטובר פונו העצורים מקרתגו והוסעו ברכבת לגבול סודאן-אריתריאה. משם הוסעו במכוניות משא לסמבל והגיעו בלילה ב-12 באוקטובר.³⁸

בהודעה הרשמית שנתפרסמה בירושלים ב-17 באוקטובר על העברתם לאריתריאה, צוין כי העברת העצורים לאסמארה עולה בקנה אחד עם השמירה על בריאותם וטובתם.³⁹ לאחר שנתברר תוכנה הכוזב של ההודעה הרשמית על העברת העצורים לסודאן, ספק אם יכלו הבריטים לצפות שהודעה זו תתקבל באמון. אלא שהמציאות היתה הפעם שונה: תנאי המעצר בסמבל אכן היו טובים מאלה שבקרתגו. למרבה המבוכה, התנאים המשופרים הוליוו שולל את העצורים והמקורבים אליהם. אף כיום יש מהם המתפתים לחשוב, כי ההשבה לסמבל היתה פרי מאבקייהם לשיפור התנאים בקרתגו.⁴⁰ ואולי היתה מחשבה זו

35. ביתר הרחבה ראה לואיס, האימפריה הבריטית, עמ' 205–225, *C.P. Kyrris, History of Cyprus*, Nicosia 1985, pp. 342–357.

36. גם קניה או איי סיישל שבאוקיאנוס ההודי לא היוו תחליף למקום כליאה של העצורים. ראה על כך להלן.

37. על פרעות הדמים ראה דו"ח פג'ט למשרד המלחמה, 10.11.45, PRO FO 371 4539, E10225.

38. מסמבל עד גילגיל, עמ' 58–59.

39. ראה פרסום ההודעה בעיתונות, *Palestine Post*, 18.10.45.

40. עדות בורוכוב; עדות לביצ'י ולב.

בלתי נמנעת: העצורים הניחו שהנדודים נבעו מרצון הבריטים למנוע בריחות. והרי סמבל היתה מוכרת לעצורים, והם אף ביצעו בריחה ממנה בעת שהותם הקודמת בה. גם החוגים המקורבים לעצורים הוטעו מעיתוי ההעברה לסמבל, ופירשוה כמחווה לרגל הנצחון במלחמה. למותר לציין כי פרשנות זו לא הובילה אותם להשלמה עם הגירוש. נהפוך הוא, החזרת העצורים לסמבל, כפי שהעריך פג'ט, שימשה תזכורת לצורך בפעולה מחודשת להשבתם ארצה.⁴¹

העצורים מועברים לקניה

המעצר באריתריאה נמשך כ־17 חודשים, אך אלה עמדו ברובם בסימן ההתדיינות על העברת העצורים למקום כליאה אחר. ואכן, כבר בפברואר 1946 שקל הנציב העליון סר אלן גורדון קאנינגהם (Alan Gordon Cunningham) את האפשרות לפנות את העצורים מאריתריאה, ואף להשיבם למעצר בארץ־ישראל, אף כי פקפק אם תנאי הבטחון בארץ־ישראל יאפשרו זאת.⁴² שמועות על כך, ואף על תוכנית הנציב לכלוא את העצורים במחנה ליד רפיח, נפוצו בארץ במאי 1946. מידע דומה הגיע גם לידיעת העצורים דרך פיקוד המחנה.⁴³

הידרשותו של הנציב לסוגיית פינוי העצורים והשבתם ארצה והשמועות על כך היו פועל יוצא של דיונים שנערכו בשאלת עתיד הקולוניות האיטלקיות לשעבר, ובכלל זה השינוי הצפוי בסטאטוס הפוליטי של אריתריאה. מפאת חשיבותה הגורלית של השאלה לעתיד האימפריה נערכו הדיונים בחורף ובאביב 1946 על־ידי מדינאים בריטים ונציגי חבר העמים הבריטי. באביב 1946 זנה בשאלה גם מועצת שרי החוץ של ארבע המעצמות המשתתפות במשא ומתן לשלום עם איטליה (ארצות הברית, ברית־המועצות, בריטניה וצרפת).⁴⁴ אבל הנציב נדרש לסוגיית פינוי העצורים מאריתריאה, ובעיקר להשבתם לארץ־ישראל, בשל אירוע נוסף, טראגי ומסעיר, שהתחולל בסמבל. היה זה רצח של שני עצורים ופציעה של 12 מהם על־ידי המשמר הסודאני ב־17 בינואר 1946. הרצח זעזע את היישוב והעלה ביתר שאת את הדרישה להשבת העצורים ארצה.⁴⁵

מתברר כי האפשרות להשיב את העצורים ארצה לוותה גם בחשש של הנציב העליון, כי הם יצליחו לברוח ממחנות המעצר בארץ. ניתן להניח שהמתקפה של יחידות אצ"ל ולח"י בליל 19 בינואר 1946 על בית־הסוהר המרכזי בירושלים,

41. "הגולים באריתריאה" (מאמר מערכת), הבוקר, 30.10.45.

42. מברק קנינגהם להול, 12.2.46: PRO CO 537 1710.

43. ראה מכתב זליגמן לוועדת אסירי ציון בלונדון, 26.6.46, א"ז כ30/13.26. זליגמן שמע על המידע שהגיע לעצורים מפי קבוצת עצורים ששחררה ב־27.5.46 ושבה ארצה.

44. לואיס, האימפריה הבריטית, עמ' 270–277.

45. ראה על כך ניב, ד, עמ' 195–197.

בנסיון לשחרר את חבריהם הכלואים שם, חיזקה חשש זה, חרף כשלונה. על רקע זה יש להבין את שיקולי הנציב בדבר הקמת מחנה מעצר ברפית, הרחוקה מכל יישוב יהודי, ואת גישויו באמצעות הרב הרצוג – שביקר בשלהי פברואר 1946 במחנה סמבל לאחר הרצח – האם קיימת אפשרות שארגוני המתחרת והעצורים יימנעו מלברוח ממחנות המעצר בארץ-ישראל. על פי עדותם של יעקב מרידור ושלמה בן-שלמה, נציגי אצ"ל ולח"י במחנה, הם שמעו מפי הרב הרצוג שהנציב אמר לו, שהוא מוכן לשקול את החזרת העצורים למעצר בארץ, אם ארגוניהם יתחייבו שלא לשחרר את חבריהם בכוח הזרוע. הם דחו את בקשת הרב, שיבקשו מארגוניהם לתת התחייבות זו.⁴⁶

כסופו של דבר, אולי משום שההבטחה לא ניתנה, נמנע הנציב מכל צעד ממשי להחזרת הגולים. יש לזכור כי במחצית הראשונה של 1946 היתה תנועת המרי העברי בעיצומה. ובנסיבות אלה העריך הנציב, כי משטרת ארץ-ישראל אינה מסוגלת להתמודד עם מטלה בטחונית נוספת ורצינית כשמירת העצורים. אף הצבא, שנראה לו מתאים יותר, לא יכול היה לקבל על עצמו משימות נוספות.⁴⁷

אם השיקול הבטחוני בארץ-ישראל הכריע נגד השבת העצורים ארצה במחצית הראשונה של 1946, הרי הנסיגה במצב הבטחוני הפנימי באריתריאה, בשלהי קיץ 1946, הגבירה את הנחרצות של מפקדת הכוחות לפעול לפינוי העצורים משם. ואומנם, באוגוסט 1946 הגיעה עיונות היוניוניסטים למינהל הצבאי הבריטי באריתריאה למדי משבר, והטילה עליו מעמסה בטחונית כבדה. בכך היא הקשתה בעקיפין גם על שמירת העצורים, שהיוותה כשלעצמה נטל בטחוני בלתי רצוי, והעניקה דחיפות עליונה לשאלת פינויים מאריתריאה.

טבח של 40 מתושביה הנוצריים של אסמארה בידי חיילים סודאניים מוסלמים, ב־28 באוגוסט 1946 הביא להחלפת המשמרות הסודאניים בעיר במשמר בריטי. מכיוון שהמשמר המופקד על מחנה סמבל היה חייב אף הוא להיות אירופי – לקח שהופק לאחר הרצח במחנה ב־17 בינואר על-ידי המשמר הסודאני – נוצר מחסור בכוחות בריטיים. כמו כן היה חשש שבמקרה שתתרחש תקרית נוספת במחנה יעורר הדבר בארץ-ישראל דעת קהל עוינת לבריטניה, ואולי אף בקרב האוכלוסיה באריתריאה, שהיתה נוצרית ברובה.⁴⁸

46. מרידור, ארוכה הדרך, עמ' 266–267; עדות בן שלמה.

47. ראה על שיקולי הנציב בתזכיר מפקדת הכוחות במזרח התיכון למשרדי הממשלה הבריטיים 20.9.46, PRO FO 371 52650 E9565.

48. לחשש היה בסיס. ב־1.9.46 הוחלף המשמר הבריטי על המחנה במשמר סודאני. החילופין הסעירו את רוחם של העצורים והם מחו על כך לפני המינהל הבריטי באריתריאה ולפני מוסדות ואישים בארץ-ישראל וברחבי העולם. בעקבות המחאה הוחזר המצב לקדמותו ב־14.9.46, ראה מסמבל עד גילגיל, עמ' 116. וראה התייחסות הנציב העליון למכתבי המחאה שנשלחו לחברי פרלמנט בריטיים, סנאטורים וחברי קונגרס אמריקנים וארגון

בתזכיר של מפקדת הכוחות במזרח התיכון למשרדי הממשלה בלונדון מ־20 בספטמבר 1946 הודגש עוד, כי החזקת המחנה באריתריאה הפכה לאיום בטחוני נוכח הסבירות הגבוהה לבריחות מן המחנה, ובשל העזרה הצפויה לבורחים מבני הקהילות היהודיות באסמארה ובאדיס־אבבה. הדברים נכתבו תחת הרושם העז שהותרה בריחת 54 עצורים מסמבל ב־29 ביוני 1946, וגילוי הסיוע לבורחים שנתנו יהודים מקומיים, והקושי ללכוד את הבורחים.⁴⁹ לאחר שהוזכרו הבריחות מהמחנה, הוטעמה בתזכיר נטיית היוניוניסטים לנצל כל מצב כדי להביך את הבריטים. מהתזכיר משתמע בעקיפין שהמינהל הבריטי באריתריאה חשש מפני השפעתן של הבריחות על היוניוניסטים. משמעות זו מקבלת תימוכין גם בזכרונות העצורים. הללו מעידים, על סמך מגעיהם עם אנשי המינהל הצבאי הבריטי באריתריאה, כי האחרונים הוטרדו מהחשד שנוצרה התקשרות בין העצורים ליוניוניסטים, והיוניוניסטים מסייעים לעצורים בבריחותיהם ונעזרים בהם בארגון מאבקם בבריטים.⁵⁰

בפועל לא נתקיים כל מגע בין העצורים ליוניוניסטים, משום שהעצורים הקדישו את כל מעייניהם לבריחות ולא התפנו לשום עניין אחר; מה גם שבבריחותיהם הם תלו את ייבם באוכלוסיה האיטלקית של אריתריאה.⁵¹ אבל אם אומנם היתה לחשד שווא זה השפעה כלשהי על ההחלטה לפנות את העצורים מאריתריאה, מלמד הדבר שוב על משקלם הבלתי מבוטל של שיקולים בלתי מבוססים ומופרכים בקביעת מדיניות הלכה למעשה.

בעקבות התזכיר הועמדה לדיון סוגיית פינוי המחנה מאריתריאה במשרד המלחמה, החוץ והמושבות ובוועדת ראשי המטות הצבאיים. עמדת מפקדת הכוחות במזרח התיכון זכתה לתמיכה רצינית של משרדי המלחמה והחוץ.⁵² אולם שוב נתגלו קשיים רציניים למצוא מקומות כליאה חלופיים. משרד המלחמה שקל שלושה מקומות כליאה אפשריים: קניה היתה בעדיפות ראשונה בגלל מיקומה, בתוככי היבשת האפריקנית, שנצטייר כקשה לבריחה. אולם לא היו בה מספיק חיילים בריטיים, ומשרד המלחמה הטיל ספק אם רצוי להסתמך על חיילים לא אירופיים לשמירת העצורים, בצל הסערה שחולל הרצח בסמבל

הצלב האדום, במכתבו לשר המושבות, 29.10.46, PRO FO 371 52650. על הטבח באסמארה באוגוסט 1946 ראה טרוואסקיס, אריתריאה, עמ' 67–68.

49. על בריחה זו ביתר הרחבה ראה מסמבל עד גילגיל, עמ' 156–163. כן ראה התזכיר מ־20.9.46, PRO FO 371 52650 E9565.

50. מרדור, ארוכה הדרך, עמ' 381–383; י' ויניצקי (מעצורי האצ"ל), משבי לשכות, תל־אביב 1952 (להלן: ויניצקי, משבי לשכות), עמ' 110.

51. הן משום האיבה שנטרה לבריטים על אובדן השפעתה באריתריאה והן בשל קלסתרם היס־תיכוני של רבים מהבורחים, בעזרתו יכלו להיבלע בנקל בקרב האיטלקים. ראה טרוואסקיס, אריתריאה, עמ' 76–78.

52. ראה מכתב סקרייונר (P.S. Scrivener), ראש המחלקה המצרית במשרד החוץ, לוורנון (H.R.N. Vernon), משרד המלחמה, 23.9.46, PRO FO 371 52650 E9564.

עלידי הסודאנים בינואר 1946. בעדיפות שניה הציע משרד המלחמה את מאלטה, שיתרונה בכך שהיו בה די כוחות בריטיים, אולם קל היה לברוח ממנה לעבר סיציליה והחוף האפריקני. ההצעה להעביר את העצורים לאיי סיישל נפסלה בגלל מעצרו של חמישה עסקנים ערבים מארץ-ישראל, שהוגלו לשם בראשית 1945.⁵³ איי סיישל היו, לכאורה, יעד הגליה "מסורתי" של שלטונות הצבא הבריטי (למשל, שם שהו משלהי 1937 עד לראשית 1939 חמשת מנהיגי המרד הערבי. לימים, בשנים 1956–1959, ישב שם בגלות הארכיבישוף מקרויס, ראש תנועת "אנוסיס"). יתר על כן, למרות שטחם הקטן יחסית של איי סיישל (250 קמ"ר) קשה להניח ששהייתם של גולים ערבים היוותה מכשול שלא ניתן להתגבר עליו. ייתכן, אפוא, שהבריטים סירבו לשלוח את העצורים לאיי סיישל, בשל החשש מתגובת העצורים ומהתהודה השלילית שיעורר הדבר בארץ.⁵⁴

משרד המושבות שלל את כל שלוש ההצעות. הוא אף לא העלה הצעה משלו. ההתנגדות להעברת העצורים למאלטה נשענה על נימוק נוסף: מאלטה היתה על סף ממשל עצמי, ובהנחה כי היא תמאן לקבל את העצורים, מן הנמנע יהיה ללחוץ עליה לקבלם.⁵⁵ משרד המושבות שלל את העברת העצורים לאיי סיישל או לקניה מסיבות דומות לאלה של משרד המלחמה.⁵⁶ מעניין לציין, שהאפשרות היהודי קניה (בעיקר קהילת ניירובי בת כ-150 משפחות) יעזרו לעצורים לא

53. ראה מכתב מורנון לסקריוונר, 21.9.46, שם.

החמישה נמנו עם המנהיגים והעסקנים הערבים שברחו מארץ-ישראל בשלהי 1937, בגין חלקם במרד הערבי, והשתתפו בי-1941 במרד ראשיד עלי בעירק. לאחר כשלונו נמלטו לארצות הציר ופעלו לטובת מגיניהם הנאצים, עד שנעצרו ע"י בנות הברית. ראה "שמעוני, ערביי ארץ-ישראל, תליאביב תש"ז, עמ' 315–316. חשוב להעיר כי ב-11.46.51 ניתנה חנינה לחמישה, כמחווה של רצון טוב לרגל ועידת לונדון, וכשווי משקל לשחרור המנהיגות היהודית מהמעצר בלטרון. ראה הודעת שר המושבות קריץ' ג'ונס (Arthur Creech Jones, כיהן בתפקיד אוקטובר 1946–מארס 1950) בפרלמנט, 5.11.46, *Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Vol 428, London 1946, cols. 1226–1228.*

54. בעיני העצורים הצטיירו האיים, מפאת ריחוקם ובידודם, כמקום גירוש גרוע מכל. הם אף מצאו נחמה פורתא בכל תחנת מעצר אליה טולטלו באפריקה, מפני שלא היתה איי סיישל. עדות לב. יצוין כי הא' מדגסקר, שנשלט בעת ההיא עלידי הצרפתים, רחוק מאי סיישל כ-960 ק"מ. מומבסה שבקניה, הרחוקה מאיי סיישל כ-1600 ק"מ, היא הנקודה הקרובה ביותר אליהם ביבשת אפריקה. (ראה *Colonial Annual Reports – Seychelles 1946*, London 1948, p. 36.)

רמז לסבירותה של סיבה זו ניתן למצוא בשיקולים דומים שגרמו אף לעיכוב בהעברת העצורים לקניה, שללא ספק היתה פחות חמורה, ראה להלן.

55. זה אכן מומש בחוקה מספטמבר 1947. ראה ביתר הרחבה: D. Austin, *Malta and the End of Empire*, London 1971, pp. 1–21.

56. במהלך המלחמה החזיקו שלטונות קניה ב-100,000 שבויי מלחמה איטלקיים. בעת ההיא נשאה עדיין קניה בעול אחזקת 50,000 שבויים שטרם פונו מהמושבה. מאחר שמשרד

הובאה כלל בחשבון במשרדי המלחמה והמושבות. יש להניח שבמשרדי המלחמה והמושבות פשוט לא חשבו על כך, כשם שהעזרה הפוטנציאלית מצד יהודי אסמארה ואדיס־אבבה לא נצפתה מראש.⁵⁷

בוועדת ראשי המטות ב־24 בספטמבר 1946 נבחנו עמדות משרדי המלחמה והמושבות. הלויטנאנט־גנרל פרנק סימפסון (Simpson), סגן רמטכ"ל הקיסרות, סבר גם הוא, כי מטעמים בטחוניים חובה לפנות את המחנה מאריתריאה. הוא קיבל את הנימוקים שהועלו נגד ההעברה למאלטה ולסיישל, אך דחה את הטענות נגד העברת העצורים לקניה. לדעתו היה הבדל בין חיילים סודאנים לחיילים מזרח־אפריקנים. למרות שלא פירש מה ההבדל, יש לשער שהיה סבור, שאין לשפוט את כלל החיילים המזרח־אפריקנים, בשעה שאת הרצח בסמבל ביצעו חיילים סודאנים. מכל מקום, הציע, בתמיכת הוועדה, כי על ראשי המטות להשיג את הסכמת משרד המושבות להעבירם לקניה.⁵⁸

משרד המושבות התקשה לתת את הסכמתו. השפיעה על כך הסתייגות הרצינית של מושל קניה, סר פיליפ מיטשל (Philip Mitchell), מכליאת העצורים במושבה. החזקת העצורים שקנו להם שם כטרוריסטים קשוחים, שהמושל עצמו הגדירם כ"רוצחים ופושעים מסוכנים ומיזמנים",⁵⁹ נחשבה בעיניו למעמסה בטחונית שאין משטרת קניה מסוגלת להתמודד עמה. ניתן להבין את הסתייגותו גם על רקע הזעזועים שהחלו לפקוד את שלטונו של סר פיליפ מיטשל. שכן בשבע שנות שלטונו, מאז 1944, גדלה ההתנגדות לשלטון בקרב אוכלוסיית הרוב האפריקני, שנשלטה פוליטית, חברתית וכלכלית על־ידי המיעוט האירופי הזעיר.⁶⁰ מכאן רגישותו לכל גורם תסיסה, ובכלל זה אף לדעת האוכלוסיה הלבנה בקניה, שעלולה היתה להתנגד להימצאותם של "טרוריסטים" בתוככי המושבה.

אולם משרד המושבות, שלא היה מסוגל להציע מקום כליאה חלופי, התקשה להתחשב ברגישות המושל לאורך זמן, והפציר בו לכלוא את העצורים בקניה. כמושל טריטוריה שאיננה ריבונית נבצר ממנו לסרב לבקשה, אולם הוא התנה את הסכמתו בכך שתוקם יחידת אנשי משטרה אירופים, בעלי נסיון, לניהול

המושבות הסתייג ממשירת העצורים על־ידי חיילים מזרח־אפריקניים, מן ההכרח היה להביא לקניה חיילים בריטיים – מטלה מכבידה בפני עצמה.

57. רק לאחר שהעצורים הגיעו לקניה הביא מפקדו המיועד של המחנה, הקולונל פטריק רייס (Patrick Rice – הערה 62 להלן) לתשומת לבו של פקידות משרד המושבות את הסיכון של עזרה אפשרית מצד יהודי קניה לעצורים. ראה על כך מכתב פקיד משרד המושבות טראפורד סמית (Trafford Smith) לקולונל ראסל אדמונדס (W. Russell Edmunds), משרד המלחמה, 19.3.47, PRO CO 537 2284.

58. דו"ח ישיבת ראשי המטות, 24.9.46, PRO FO 371 25650 E9565.

59. ראה ההגדרה מצוטטת במכתב סמית לאדמונדס, 13.3.47, PRO CO 537 2284.

60. ביתר הרחבה: "Sir Philip Mitchell:", K. King & Salim (eds.) *Kenya Historical Biographies*, University of Nairobi, 1971, pp. 29–44.

הפנימי של המחנה, וכי לחיילים שחורי העור, שיופקדו על שמירת המחנה מבחוק, לא יהיה כל מגע עם העצורים.⁶¹ נראה, כי התנאי השני היה מעוגן בדפוסים של תרבות קולוניאלית, לפיהם, כליאת לבנים ושמירתם על-ידי שחורי עור נחשבה לבלתי רצויה מטעמים סמליים וחינוכיים.

לאחר שהתנאים שהציג מושל קניה נתקבלו,⁶² הסדיר משרד המלחמה את פרטי המבצע של העברת העצורים לקניה והחזקתם שם: על המפקד העליון של הכוחות במזרח התיכון הוטלה האחריות להעביר את העצורים וחפציהם האישיים לקניה. על רשויות קניה הוטל ניהולו האדמיניסטרטיבי של המחנה, ועל ממשלת ארץ-ישראל הוטלה האחריות הפיננסית לכל הכרוך בהעברת העצורים והחזקתם בקניה.⁶³ מהגורמים המעורבים במבצע נדרש לשמור על סודיות מירבית.⁶⁴

ההכנות למבצע, אשר קיבל את כינוי הצופן "מאלבוליו" (Operation Mal-volio),⁶⁵ הושלמו בשלהי נובמבר 1946, אך אישורו נדחה עד פברואר 1947. תחילה הושפעה הדחיה משיקולים פוליטיים, שהיו כרוכים בנסיון הבריטי (האחרון) ליישוב הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל בדרכי שלום, בוועידת השולחן העגול בלונדון.⁶⁶ הואיל והתנועה הציונית סירבה להשתתף רשמית בוועידה, שסיבובה הראשון נפתח ב-9 בספטמבר, גילו הבריטים עניין בדיוני הקונגרס הציוני הכ"ב, שעמד להתכנס בבאול ב-9 בדצמבר 1946. שכן

61. ראה על דרישות המושל במברק קריץ' ג'ונס לקנינגהם, 14.11.46, PRO FO 371 52650 E11285.

62. בראש היחידה לניהול המחנה התמנה מי שהיה מצוי בעבר בבכ"י הפוליטיקה הציונית, הקולונל פטריק רייס, ששירת בשנים 1933–1937 כסגן מפקח משטרת ארץ-ישראל והיה ממונה על חקירת רצח ארלוזורוב. לאחר שהתגלו קשיים בגיוס היחידה החליטה ועדת ראשי המטות בישיבתה מ-8.11.46 לספק צוות אנשי צבא אירופיים באמצעות מפקדת הכוחות במזרח התיכון לניהול זמני של המחנה. ראה מכתב מזכיר ראשי המטות למשרד המושבות, 8.11.46, PRO FO 371 52650 E11108. יחידתו של רייס הגיעה לקניה והחלה בתפקידה רק במאי 1947. ראה מסמבל עד גילגיל, עמ' 204.

63. האחריות הפיננסית הוטלה מראשית הגלות על ממשלת ארץ-ישראל. ראה מכתב של פקיד משרד המושבות מתיוסון (W.A.C. Mathieson) לקולונל אדמונדס, 28.11.46, PRO CO 537 2284.

64. מברק משרד המלחמה למפקד הכוחות במזרח התיכון, 13.11.46, PRO FO 371 52650 E1108; מברק קריץ' ג'ונס לסר פיליפ מיטשל, 30.11.46, PRO FO 371 52650 E11245.

65. מאלבוליו – דמות מן הקומדיה של שייקספיר "הלילה השנים-עשר". קרוב לוודאי שכינוי הצופן מקרי, אבל ייתכן שנבחר בגלל הדייקנות והפדאנטיות המאפיינת דמות זו. כן ייתכן כי כינוי מתייחס לעצורים ולא למבצע, שכן "מאלבוליו" פירושו רצון רע. במחזה מגלם מאלבוליו טיפוס שלילי וצבוע, ועלילת המחזה דנה בסיכול מזימותיו.

66. על ועידת לונדון ביתר הרחבה: ג' כהן, "מדיניות בריטניה ערב מלחמת העצמאות", יואלך (עורך), *היינו כחולמים*, גבעתיים 1985, עמ' 26–58.

בקונגרס זה השתתפו, לראשונה לאחר 13 שנים, נציגי הרוויזיוניסטים, ועמדה בו על הפרק שאלת ההצטרפות לוועידת לונדון. הבריטים השתעשעו בתקווה כי לאחר הקונגרס יסכימו נציגי הסוכנות לקחת חלק בסיכוב השני של הוועידה, שעמד להיפתח ב-27 בינואר 1947. הנציב העליון קנינגהם הציע לשר המושבות לשקול את דחיית העברת העצורים לקניה, שמא ינצלו זאת האקטיביסטים בתנועה הציונית לעשיית הון פוליטי, להמשך המאבק המזוין נגד הבריטים וההתנגדות לוועידת לונדון.⁶⁷ ואכן שר המושבות אימץ את גישת הנציב והחליט לדחות את המבצע.⁶⁸

הזהירות שננקטה על-ידי הנציב והשר התבררה בסופו של דבר כמיותרת: מצד אחד החליטה הוועדה המדינית של הקונגרס הציוני שלא ללכת לוועידת לונדון, אולם החלטתה לא הושפעה כלל מהעברת העצורים לקניה, שהרי הקונגרס לא ידע על ההעברה הזו. מצד שני, למרות שהקונגרס קיבל החלטה נגד השתתפות בוועידה, הצטרפה הנהלת הסוכנות, אומנם בדלת האחורית, לסיכוב השני של השיחות, כשהיא מצדיקה זאת "בהיתר עיסקא" מיוחד.⁶⁹ אומנם יש להניח כי אילו היתה ההעברה לקניה מתבצעת סמוך לכינוס הקונגרס, היא היתה מנוצלת על-ידי הרוויזיוניסטים. עובדה היא, שסוגיית הגולים באפריקה עלתה על סדר יומו של הקונגרס, שמחה נגד גירושם.⁷⁰ אלא שעניין אחד הוא החלטת הקונגרס ועניין אחר הוא מדיניות הנהלת הסוכנות והחלטותיה. והנה, ב-22 בינואר, חרף החלטת שר המושבות לדחות את ה"מאלבוליו", פנה משרד המלחמה, שהיה להוט לפנות את העצורים מאריתריאה, למשרד המושבות, והמריצו לאשר באורח מידי את ביצוע העברתם לקניה. משרד המלחמה גרס אותה שעה, כי העיכוב בשל השיקול של הצטרפות הצד היהודי לוועידת לונדון כבר איננו תקף, לאחר שהקונגרס הציוני החליט נגד ההצטרפות. מעניין, שמשרד המלחמה לא התייחס להצטרפות משלחת הסוכנות לוועידה, וייתכן שידע להעריך כי משלחת זו, בראשות בן-גוריון, לא תושפע כלל ממבצע ההעברה לקניה, הנוגע לעצורי אצ"ל ולח"י. מכל מקום, למשרד המלחמה היו באמתחתו שני טיעונים להצדקת ביצוע המידי של המבצע: האחד,

67. שר המושבות קריץ' ג'ונס התעניין בתגובה היישובית הצפויה להעברת העצורים לקניה. הנציב השיב כי התגובה לא תהיה רצויה לבריטים. בכך התכוון לומר, כי הרחקת העצורים לקניה תתפרש על-ידי היישוב כהחמרת היחס למחתרות, ועשויה להגביר את ניכורו מהבריטים בשעה שהבריטים מעוניינים דווקא בשיתוף פעולה עמו בוועידת לונדון. מברק קריץ' ג'ונס לקנינגהם, 14.11.46, PRO FO 371 52650 E11285; מברק תשובה של קנינגהם לקריץ' ג'ונס, 25.11.46, PRO FO 371 52650 E11370.

68. תרשמת לתיק של סמית הסוקרת את עמדת השר, 23.1.47, PRO CO 537 2283.

69. 'ה' ה'ר, במאבק למדינה - המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 92-91.

70. הקונגרס הציוני ה'כ"ב, באול, 9-24 בדצמבר 1946, דין וחשבון סטינוגרפי, ירושלים, ללא תאריך, החלטה מס' 6, עמ' 577.

בריחת 5 עצורים – מהם 3 מצמרת האצ"ל והלח"י (מרידור, בן-אליעזר ויצחק יזרניצקי, לימים שמיר) – מסמבל ב-14 בינואר 1947. בריחה זו היכתה בתדהמה את הבריטים ואוששה את מסקנתם כי אריתריאה אינה מתאימה לכליאת העצורים.⁷¹ הטיעון השני היה נעוץ בהידרדרות ביחסים בין המחותרות והיישוב לבין הבריטים, בעקבות פרשת דב גרונר, חבר האצ"ל, אשר נידון למוות ב-2 בינואר 1947 והעלאתו לגרדום נקבעה ל-28 בינואר. משרד המלחמה העריך כי סערת הרגשות ביישוב ובעולם היהודי ומיקוד תשומת לבם בהוצאתו להורג, יגמדו את ההעברה לקניה ויאפשרו "להגניב" אותה בלי שאיש יגיב על כך.⁷² שר המושבות לא נעתר בנקל לפניית משרד המלחמה. למרבה הפלא עדיין עמדו שיחות לונדון לנגד עיניו, יחד עם החשש שההעברה לקניה תפגע באווירת השיחות עצמן.⁷³ אולם משרד המלחמה לא הירפה מלחצו, ובסוף ינואר שוב ביקש משר המושבות לאשר מיד את ה"מאלבוליו". אף כי הוצאת גרונר להורג נדחתה לפי שעה (ונתבצעה לבסוף ב-16 באפריל), גרס משרד המלחמה כי פסק הדין כבר חולל קרע עמוק ביחסי בריטניה והיישוב, וזה דיו להאפיל על הרושם השלילי שבביצוע ה"מאלבוליו".⁷⁴

לחצי משרד המלחמה, כמו גם הסרת התנגדותו של הנציב העליון לביצוע ה"מאלבוליו" בהשפעת בריחת החמישה מסמבל, שכנעו לבסוף את קרייץ ג'ונס לתת את הסכמתו ב-7 בפברואר לביצועה המיידית של העברת העצורים לקניה.⁷⁵ סביר להניח כי קרייץ ג'ונס נתן את הסכמתו גם משום שהגיע למסקנה, כי העברת העצורים כבר לא תשפיע על שיחות לונדון, שהיו בעיצומו של הסיבוב השני. מה גם שאת ההעברה לקניה ניתן היה לתאר, ככלות הכול, כמבצע שהתבקש מטעמים מינהליים וטכניים טהורים, ללא כל קשר להחרפת היחס הבריטי לארגוני המחותרת.⁷⁶ חיש מהר התברר, כי בעת מתן ההסכמה לביצועו המידי של ה"מאלבוליו", לא הושלמו כל ההכנות למבצע. ההיבט החוקי של המעצר בקניה היה עדיין תלוי ועומד, ובגללו עוכב ה"מאלבוליו" חודש ימים נוסף.⁷⁷

71. תרשומת לתיק של סמית, 23.1.47, PRO CO 537 2283. על בריחת החמישה ראה מרידור, ארוכה הדרך, עמ' 395–521.
72. על עמדת משרד המלחמה ראה בתרשומת לתיק של סמית, 23.1.47, PRO CO 537 2283.
73. תרשומת לתיק של עוזר תת שר המושבות ג'ון מרטין (John Martin), 23.1.47, שם.
74. על לחצי משרד המלחמה ראה בתרשומת לתיק של סמית, 31.1.47, שם.
75. מברקו של הנציב לשר המושבות, 29.1.47, PRO FO 371 52650 E11370; על הסכמת קרייץ ג'ונס ראה במברקו למושל קניה, 7.2.47, שם.
76. טענה זו אכן נטענה על-ידי סמית בתרשומת לתיק מ-30.1.47, PRO CO 537 2283.
77. דומה כי המכשלה הלגאלית בה נתקל מעצר העצורים בסודאן תרמה לרגישות הבריטית להיבט החוקי שבמעצר בקניה. ואכן כבר ב-8 בנובמבר 1946 נתנו ראשי המטות את דעתם להיבט זה, וכתוצאה מכך היפנה משרד המושבות את רשויות קניה לצורך

שלטונות קניה החלו בניסוח צו הכנה למעצר, אולם התמהמהו בהשלמת ניסוח טיוטת הצו עד לראשית פברואר 1947. דומה שהסתייגות המושל גרמה לכך שאף לאחר שנתן את הסכמתו עדיין הסתייג מושל קניה מקבלת העצורים למושבה, והמריץ את משרד המושבות לחפש מקום כליאה אחר.⁷⁸ צו ההכנה למעצר הסמיך את מושל קניה לצוות על מעצר של אדם שהוטלו עליו מעצר או גירוש מטעם רשות של קולוניה, פרוטקטורט, מנדט או שטח כיבוש בריטיים, ואשר הובא לקניה. כן קבע הצו את תנאי המעצר במושבה. ב־6 במארס, לאחר שטיוטת צו ההכנה קיבלה את אישור היועץ המשפטי במשרד המושבות והמועצה המחוקקת בקניה, נכנס הצו לתוקפו.⁷⁹ בו ביום הוצא צו מעצר לעצורים אשר אמורים היו להגיע באוניה לקניה, והוא נמסר לעצורים ב־23 במארס – 11 ימים לאחר הגיעם לגילגיל.⁸⁰

הואיל ואי אפשר היה להוציא לפועל את ה"מאלבוליו" מיד לכשניתנה הסכמת שר המושבות ב־7 בפברואר, היה זה מעניינם של מפקדת הכוחות, משרד המלחמה ומשרד המושבות להמשיך ולהימנע מפרסום המבצע, ככל הנראה מחשש שהעצורים יעוררו סערת רוחות במחנה, ואף יתסיסו את האופוזיציה היוניוניסטית, שלא תהסס לנצל זאת נגד הבריטים.⁸¹

והנה, חרף הסודיות שנתבקשה הופיעה ב־26 בפברואר, לתדהמתם הרבה של משרדי המושבות והמלחמה, ידיעה ב־*Times* הלונדוני מאת כתב העיתון בירושלים, בנוגע להעברתם הצפויה של העצורים לקניה. הידיעה מסרה, כי כנראה בשל בריחת עצורים מסוכנים ביותר מסמבל, יש לצפות בקרוב להודעה על העברתם של העצורים לקניה. זאת, כדי להקשות על בריחות מהמחנה, אך גם משום שהתנאים הפוליטיים בקניה יציבים יותר.⁸² הפרסום ב־*Times* שהתבסס כנראה על הדלפה ישירה ממקור צבאי או רשמי בירושלים, סיכל את השיקולים הבריטיים, ושר המושבות נאלץ בו ביום לאשר את פרסום המבצע.

שבהבטחת מעצר חוקי לעצורים. ראה מכתב מזכיר ועדת ראשי המטות למשרד המושבות, 8.11.46, מברק שר המושבות למושל קניה, 12.11.46, PRO FO 371 52650 E11108.

78. ראה מברק המושל לשר המושבות, 30.11.46, PRO FO 371 52650 E11245.

79. ראה טיוטת צו ההכנה למעצר, 3:2.47; הערות היועץ המשפטי במשרד המושבות, 15.2.47, PRO CO 537 2283; והשווה לנוסח המאושר של צו ההכנה למעצר:

"An Ordinance to make Provision for the Detention in the Colony of Certain Persons, 6.3.47" *Colony and Protectorate of Kenya Official Gazette Supplement*, Nairobi, 11.3.47, pp. 105–108.

80. מסמבל עד גילגיל, עמ' 202, 213.

81. כך לפי מברק שר המושבות למושל קניה, 5.2.47, ומברק סגן מושל קניה לשר המושבות, 14.2.47, PRO FO 371 61902 E11370; מברק מושל קניה לשר המושבות, 18.2.47, שם.

82. "Moving Jewish Camp to Kenya", *The Times*, 26.2.47.

פרסומו הרשמי של המבצע בעיתונות נתן אור ירוק להוצאתו אל הפועל.⁸³ ביום א', 2 במאָרס, פונו העצורים מסמבל והוסעו לנמל מסאוּוה. שם הועלו על ה"אמפּיר הייִווד" (Empire Heywood), אונית הכלא הידועה לשימצה, שבה גורשו מעפילים מחופי ארץ־ישראל לקפריסין. עד לתחילת הפלגתם עדיין השתעשעו העצורים בתקווה כי יוסעו צפונה ויתקרבו לארץ־ישראל, שכן פרסום העברתם לקניה טרם הגיע לידיעתם. אולם מספר שעות מתחילת ההפלגה התברר להם כי הם נוסעים דרומה.⁸⁴ ב־11 במאָרס, לאחר הפלגה בתנאים תת־אנושיים של חום טרופי ומחנק, הגיעו לנמל מומבאסה שבקניה. מהאוויה הוסעו ברכבת "כלוב" שחלונותיה מסוגרים למחנה גילגיל, אליו הגיעו ב־12 במאָרס.⁸⁵ בעת הנסיעה ברכבת ובאוויה לא נכבלו העצורים. לא כן בעת הנסיעה מסמבל למסאוּוה. היה זה פרי פשרה בין העמדות החלוקות של משרד המלחמה ומשרד המושבות בנידון. משרד המלחמה דרש, מטעמי בטחון, לכבול את העצורים ולהסיעם במכוניות משא ובקרונות רכבת מסורגים. כבילת העצורים בעת המסע בים הפתוח הוצאה מכלל חשבון, בגלל אורך המסע והחום הכבד. משרד המושבות, לעומת זאת, חשש מתעמולה עוינת נגד בריטניה על פגיעה בזכויות האדם, והעדיף שלא לכבול את העצורים כלל. אף על פי כן, בהעריכו את הקושי בשליטה על עצורים כה מסוכנים, השאיר את ההחלטה לרשויות הצבא.⁸⁶

83. ההודעה הרשמית על המבצע פורסמה לראשונה ב־28.2.47, ב־*East African Standard*, היומן האירופי היוצא בקניה. זאת לאחר שההודעה נמסרה יום קודם לכן לעורך העיתון קינר (Keener) על־ידי מושל קניה, בתיאום עם שר המושבות. ראה על כך במברק שר המושבות למושל קניה, 26.2.47; במרקי המושל לשר, 25.2.47, 27.2.47, PRO FO E1584 61902 371.

הפרסום הרשמי הראשון ב־*East African Standard* היה נעוץ בהבטחה שניתנה ממשרד המושבות לקינר למעלה משבוע לפני הפרסום. זאת משום שלקינר הודלף מידע על ה"מאלבוליו" כבר ב־14 בפברואר. הוא אומנם ניאות לדחות את הפרסום בעיתונו על פי בקשת משרדי המלחמה והמושבות, אולם היתנה זאת בכך שהפרסום הרשמי הראשון ייעשה בעיתונו וכי כל מידע רשמי נוסף לא יפורסם בארץ־ישראל ובלונדון תוך 24 שעות מאז הפרסום בקניה, כנראה, כדי לשמור לעיתונו זכות ראשונים על הפרסום (ראה מברק סגן מושל קניה לשר המושבות, 14.2.47; מברק מושל קניה לשר המושבות, 18.2.47; מברק שר המושבות למושל קניה, 19.2.47, PRO FO 371 61902 E11370). פרסום ההודעה הרשמית בעיתונות העברית נדחה ל־2 במאָרס – 48 שעות לאחר הפרסום בקניה, משום ש־1 במאָרס חל בשבת, שבו לא מופיעה עיתונות עברית בארץ־ישראל. ראה ההודעה הרשמית: "עצורי אריתריאה לקניה", *הבוקר*, 2.3.47. אבל ידיעות לא רשמיות, בעקבות הפרסום ב־*Times*, הופיעו בעיתונות העברית כבר ב־28.2.47. ראה למשל *הארץ*, *הבוקר והצופה* מיום זה.

84. על כיוון ההפלגה הסיקו לפי שקיעת השמש מימינו של קו החוף. על פי עדות לב.

85. את 300 המטר שבין תחנת הרכבת למחנה עשו ברגל כשמטלטליהם בידיהם, ראה ויניצקי, *משבי לשבות*, עמ' 131–142.

86. מכתב סמית, משרד המושבות, לרב סרן תורנטון (Thornton), משרד המלחמה, 7.2.47, PRO CO 537 2283.

ואומנם משרד המלחמה התחשב בחששות של משרד המושבות והחליט על כבילת העצורים רק בעת המסע הקצר מסמבל למסאוונה. לעומת זאת ננקטו אמצעי זהירות באוניה, כמו הגבלת מספר העצורים על הסיפון וזמן שהייתם בשעות מיוחדות.⁸⁷ העברת העצורים לקניה לא זכתה לתגובת היישוב. אירוע זה טבע בים המצוקה שהעיקה על היישוב, במיוחד עם הפעלתו של ממשל צבאי בארץ-ישראל לדיכוי ההתקוממות היהודית בראשית מארס 1947. טענת משרד המלחמה, כאמור, כי ניתן יהיה "להגניב" את ה"מאלבוליו" בשל המתיחות הגוברת בין היישוב לבריטים, עמדה איפוא במבחן.

בבואם לגילגיל נתקלו העצורים בקבלת פנים נזעמת מצד אוכלוסייתה הלבנה של קניה. זו היתה אחוזת אימה מפניהם, בשל התדמית שנוצרה סביבם, של פושעים פליליים, שודדים ורוצחים מן הסוג הגרוע ביותר. העיתונות המקומית, עלובה ודלה ככל שהיתה, שיקפה פחדים אלה, וניהלה נגדם מסע הסתה שבו הם תוארו כצבעים עזים של סכנה ואיום.⁸⁸ עוינות האוכלוסיה הלבנה כלפי העצורים היתה נטולת כל בסיס, אך היא הגבירה את חרדתו של מושל קניה מהפורענות הנשקפת למושבה, וקבעה את עמדתו הנחרצת בדבר הצורך להיפטר מהעצורים. אלא שהסיכויים להשיג זאת היו קלושים. יתרה מזאת, בחודשים מארס-יוני 1947 היה עליו להיאבק נגד דרישת הנציב העליון, שהושפעה כנראה מפריצת כלא עכו במאי 1947, לכלוא בקניה עצורי מחתרת נוספים. באין למשרד המושבות מקום כליאה חלופי, לא הוכתרו מאבקיו בהצלחה, ובסופו של דבר הועילו רק להקטנת מספר העצורים שגורשו מארץ-ישראל לקניה.⁸⁹ אף לאחר החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947 נבצר מן המושל לשחרר את עצמו מיד מאחזקת העצורים. הוא המשיך להיאבק למען פינוים מקניה, אך נאלץ להחזיקם בעל כורחו עד להשבתם לארץ-ישראל בקיץ 1948. מאלפת העובדה כי אותה תדמית קיצונית, מסוכנת ואלימה שדבקה בעצורים, לעתים ללא בסיס מציאותי, השפיעה בעת ובעונה אחת הן על עמדת המושל, שלחץ לפינוים המידי מקניה, והן על השיקול הבריטי המנוגד, לעכב את השבתם ארצה עד לצאתו של החייל הבריטי האחרון מארץ-ישראל.⁹⁰

87. מגבלה זו, כמו התנאים הקשים באוניה, היו נושא תלונה שהופנתה עלי-ידי העצורים לריצ'רד קרוסמן (R.H.S. Crossman), חבר הפרלמנט מטעם מפלגת הלייבור ואוהד הציונות בעת ההיא. קרוסמן העביר את הפניה למשרד המושבות, שחקר בנושא אצל רשויות הצבא. הללו הסבירו את ההגבלות באופיים המסוכן של העצורים. ראה מכתב תת שר המושבות דוויד ר'נ ריז ויליאמס (Rees Williams) לקרוסמן, 16.10.47, PRO CO 537 2283.

ויניקי, משבי לשבות, עמ' 131-142.

89. ראה התכתבות בנושא זה בין הנציב העליון לשר המושבות ומושל קניה בחודשים מארס-יוני 1947, PRO CO 537 2283.

90. סוגיה זו, העומדת בפני עצמה, נידונה בהרחבה במאמרי "השבת גולי קניה לארץ-ישראל בהיבט בריטי" (הערה 1 לעיל).